Gloriam praecedit humilitas
(Prz 15,33)
Księga Pamiątkowa
dla Księdza Profesora Antoniego Troniny
w 70. rocznicę urodzin
Częstochowa 2015, s. 447-465

Andrzej Mrozek
(Uniwersytet Jagielloński)

IDEA KRAŃCA ZIEMI NA TLE UGARYCKIEJ KOSMOLOGII

Każda niezależna kultura posiada swoją własną kosmologię. Jeśli taka kultura posługuje się pismem i tworzy literaturę, to jej wizja świata może być określona, z większym lub mniejszym sukcesem, na podstawie tejże literatury. Jednak nie można przy tym pominąć idei i koncepcji zaczerpniętych z kultur sąsiednich.

Wykopaliska prowadzone w Ugarit wydobyły na światło dzienne liczne tabliczki,[1] z których wyodrębniono kilka rodzajowych zbiorów tekstów.[2] Naj-

[1] Teksty z Ugarit były wielokrotnie publikowane: *Corpus des tablettes en cunéiformes alphabétiques découvertes à Ras Shamra-Ugarit de 1929 à 1939*, ed. A. Herdner, Paris 1963 (skrót: CTA); *Keilalphabetischen Texte aus Ugarit*, ed. M. Dietrich – O. Loretz – J. Sanmartín, AOAT 24, Kevelaer – Neukirchen-Vluyn 1976 (skrót: KTU); *The Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit, Ras Ibn Hani and Other Places*, ed. M. Dietrich – O. Loretz – J. Sanmartín, Münster 1995 (CAT = KTU^2). Ogólny przegląd tekstów literackich z Ugarit znajduje się w słownikowym opracowaniu: D. Pardee – P. Bordreuil, *Ugarit. Texts and Literature*, w: *The Anchor Bible Dictionary*, v. VI, ed. D.N. Freedman, New York 1992, s. 706-721. W języku polskim tłumaczenia *Cyklu Baala* dokonał Łukasz Toboła, *Cykl Baala z Ugarit*, Kraków-Mogilany 2008; zaś oba poematy przetłumaczył ks. A. Tronina: *Kananejski „cykl Baala" według tradycji z Ugarit*, CzST 15-16 (1987-1988) s. 31-54; *Eposy ugaryckie o Kerecie i Aqhacie*, ScrL 1 (2009) s. 571-594. Ksiądz profesor Antoni Tronina napisał również podręcznik do języka ugaryckiego, który będzie wzmiankowany poniżej.

[2] Zob. C.H. Gordon, *Ugaritic textbook*, AnOr 38, Rome 1965, s. 290-291: "(1) literary texts,

odpowiedniejszym do opisania ugaryckiej kosmologii jest liczący 179 tabliczek zbiór określany jako literacki lub/i religijny.[3] W języku ugaryckim jest w nim zapisanych 148 tabliczek, pozostałe zostały zapisane po hurycku (28) lub po akadyjsku (3).[4] Ten zbiór jest zwykle dzielony na literackie teksty oraz zapisy kultyczne. Składają się na niego przede wszystkim trzy wielkie poematy (*Cykl Baala*, *Kirta* i *Aqhat*) oraz liczne krótsze kompozycje o charakterze mitycznym, rytualnym, hymnicznym i złożonym.

Te kompozycje są podstawą do opisu i analizy różnych kulturowych i religijnych zjawisk obecnych w Ugarit.[5] Ze względu na swą objętość, czyli ilość wersetów (linijek tekstu), dominują oczywiście wymienione poematy. Pozostałe teksty ze względu na fragmentaryczność, krótkość kompozycji albo zły na stan materialny tabliczek, są trudniejsze do interpretacji. Można zatem w oparciu o różne teksty naszkicować ugarycką wizję świata, a przynajmniej jego elementy. Ta wizja została wyrażona i zapisana w środowisku intelektualnej elity Ugaritu czyli pośród pisarzy albo inaczej skrybów.[6] Składają się na nią różne elementy oraz zróżnicowane idee. Te pierwsze są zaczerpnięte zasadniczo ze świata naturalnego, między innymi z geografii i topografii. Te drugie natomiast są efektem przemyśleń, które mogą być określone jako

(2) religious or ritual texts, (3) letters, (4) tribute, (5) hippiatric texts, (6) administrative, statistical and business documents, (7) tags, labels or indications of ownership, (8) Hurrian texts, (9) Akkadian texts written alphabetically, and (10) Miscellaneous".

[3] CAT, s. ix: "(1) Literary and Religious Texts, (2) Letters, (3) Legal Texts, (4) Economic Texts, (5) Scribal Exercises, (6) Inscriptions on Seals, Labels, Ivories, etc.".

[4] Jest on w wydaniach KTU i CAT (patrz wyżej) oznaczony cyfrą 1, np. KTU 1.14, czyli tabliczka czternasta w omawianym zbiorze stanowiąca pierwszą część poematu *Kirta*.

[5] Na temat wybranych zjawisk kulturowych zob. A. Mrozek, *Kultura religijna Ugaritu*, w: *Religie w świecie śródziemnomorskim*, red. K. Kochańczyk-Bonińska – L. Misiarczyk, Warszawa 2014, s. 13-28.

[6] Pisarze ugaryccy przechodzili kilkuetapowe, być może pięcioetapowe, curriculum, w trakcie którego zdobywali wiedzę jak zapisywać informacje o charakterze administracyjnym, ekonomicznym czy epistolarnym. Ta wiedza pozwoliła im również na tworzenie tekstów literackich i religijnych, ale równocześnie mogła uwarunkować ich formę. Zob. R. Hawley, *On the Alphabetic Scribal Curriculum at Ugarit*, w: *Proceedings of the 51st Rencontre Assyriologique Internationale Held at the Oriental Institute of the University of Chicago, July 18-22, 2005*, ed. R.D. Biggs – J. Myers – M.T. Roth, Studies in Ancient Oriental Civilization 62, Chicago 2008, s. 57-67.

mądrościowe[7] oraz religijne.[8] Nie zawsze są one jednoznacznie i wyraziście wyrażone. Trzeba się ich doszukiwać w konstrukcji tekstu, w aluzjach, w znaczeniu użytych motywów literackich.

Celem i tematem niniejszego opracowania będzie przeanalizowanie zasadniczo tylko jednej „idei" składającej się na ugarycki obraz świata. Tą ideę będzie kraniec ziemi. W przekazie literackim przybiera ona formę motywu, który jest używany w różnych kontekstach.

W trzech tekstach z Ugarit pojawia się złożenie zawierające termin ziemia (ugar. *arṣ*) oraz warianty terminologiczne dotyczące kresu, krańca czyli czegoś, co stanowi zakończenie określonej przestrzeni. Dwa z nich są wpisane w *Cykl Baala* (KTU 1.4.VIII.4; 1.5.VI.4),[9] a jeden przynależy do poematu *Kirta* (KTU 1.16.III.3). W *Cyklu Baala* pojawiają się ono we fragmentach, który można określić jako „Instrukcja dla posłańców" (KTU 1.4.VIII.1-37) oraz jako „Relacja posłańców" (KTU 1.5.VI.3-7). W poemacie *Kirta* werset z interesującym nas złożeniem znajduje się w „Pochwale deszczu" (KTU 1.16.III.1-16).

Zostanie najpierw przedstawiona w sposób ogólny ugarycka wizja świata, następnie idea ziemi, a w końcu doprecyzowana koncepcja krańca ziemi.

1. Ugarycka kosmologia w zarysie

W celu usytuowania idei „krańca ziemi" w odpowiednim kontekście kosmologicznym trzeba wpierw w skrócie naszkicować ugarycką wizję świata. Nicolas Wyatt przedstawiając ją w zarysie rozpoczyna opis od elementu wody, przywołują w tym kontekście tytulaturę bóstwa akwatycznego *zbl jm – ṯpṭ nhr* – „książę morza (książę-morze) – sędzia rzeki (sędzia-rzeka)".[10] Nawiązuje zatem do ogólnej przyjętej w starożytności idei, że pierwotne wody kosmiczne rozciągały się wszędzie i wszystko otaczały, stanowiąc w ten sposób pierw-

[7] Przez mądrościowe są tu rozumiane te wszystkie dziedziny refleksji nad światem, które poprzedziły późniejsze analizy o charakterze naukowym.
[8] Przez religijne przyjmuje się te, które zostały wyrażone w kulcie i w micie.
[9] Wszystkie przywoływane w publikacji teksty oraz ich numeracja są oparte na wydaniu CAT.
[10] Zob. N. Wyatt, *The Religion of Ugarit*, w: *Handbook for Ugaritic Studies*, ed. W.G.E. Watson – N. Wyatt, Handbuch der Orientalistik 1 / Der Nahe und Mittlere Osten 39, Leiden 1999, s. 531.

szy element świata. Z perspektywy wertykalnej wody były na górze, nad niebiosami, a z perspektywy horyzontalnej otaczały obszar suchy, czyli ląd poprzecinany rzekami. Te wody z perspektywy horyzontalnej miały służyć jako ograniczenie zasięgu ziemi. Wyatt następnie, nawiązując również do koncepcji zaczerpniętych z tekstów biblijnych,[11] skupia się na kolejnym elemencie, którym jest ziemia. Nie wnika w jej szczegółowy obraz. Taki opis ziemi, ale z perspektywy sakralnej, przedstawia w swej publikacji Jordi Vidal.[12] Wyatt sugeruje istnienie w Ugarit, nie poparte jednak żadnym dotychczas odczytanym tekstem, idei grecki terminem *omfalos*, czyli pępka ziemi albo inaczej jej centrum. Wskazuje on przy tym, przywołując idee Jordi Vidala, na górę[13] Safon (*Ṣapānu*) i na pałac Baala z tronem. W ugaryckim opisie pałacu (KTU 1.3-4) pojawiają się komnaty, w których Wyatt widzi egipski i mezopotamski motyw siedmiu kręgów świata podziemnego. Postrzega też związek między konstrukcją architektoniczną świątyni a *omfalos*. Tymczasem w pewnym sensie zdetronizowany *deus otiosus*, czyli El, przebywa w swym namiocie u źródła rzek.[14] Wyatt nawiązuje przy tym do czterech rzek Edenu, które są odniesieniem do czterech stron świata (Rdz 2,10-14).

Wyatt ponadto wskazuje na napięcie istniejące pomiędzy *omfalos* reprezentowanym przez górę Safon, jego lokalnymi ekspresjami oraz krańcami świata. To napięcie dostrzega on w tekście KTU 1.23 opartym, jego zdaniem, na paradoksie. Wydarzenia mające w micie miejsce na brzegu morza są bowiem liturgicznie celebrowane w świątynnym centrum kosmosu.[15]

W tym przedstawieniu świata zupełnie ginie element przestrzeni pomiędzy niebem a ziemią. Jest to obszar działania i dominacji dosiadającego chmury Baala.[16] Wyatt nie wyjaśnia też roli solarnego bóstwa w tak przedstawionej

[11] Por. N. Wyatt, *The Religion of Ugarit*, s. 532.
[12] Por. J. Vidal, *The Sacred Landscape of the Kingdom of Ugarit*, JANER 4 (2004) s. 143-153.
[13] Por. tamże, s. 146-147. Vidal zwraca uwagę na znaczenie każdej góry, nie tylko Safonu, z perspektywy sakralnej, przypisując wszystkim górom status szczególny.
[14] Miejsce przebywania Ela nie jest jednoznaczne w tekstach z Ugarit. Dostrzec można przynajmniej dwie odrębne tradycje. Jedna umieszcza go na szczycie Safonu, a druga u źródeł wód.
[15] Zob. G. del Olmo Lete – J. Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language in the alphabetic Tradition*, trans. W.G.E. Watson, Leiden – Boston 2003, s. 534.
[16] Na temat Baala jako gwaranta porządku zob. A. Mrozek, *Baal – Bóg-wojownik z Ugarit*, w:

koncepcji świata. Nie wnika również, jaką rolę w tej wizji ma podziemne królestwo bóstwa Motu. Wskazuje jedynie na dwa wybrane, i istotnie najważniejsze elementy, którymi są woda i suchy ląd, czyli ziemia. Opis świata w Ugarit jest ponadto oparty na dwu kluczowych ideach. Są nimi: koncepcja centralności oraz idea kresu.

Należy przy tym rozróżnić mitologiczną wizję świata od koncepcji geograficzno-politycznej. Ta pierwsza opiera się również na elementach wynikających z obserwacji świata. Są do niej włączone także elementy geograficzne. Wyatt sugeruje, że kosmos semicki jest trójdzielny. Para słów niebo i ziemia oznaczają całość świata w stanie pierwotnym nim powstała przestrzeń, będąca królestwem człowieka i zwierząt.[17] Wszystko zaś jest otoczone wodami. W pierwotnym zaś kontekście termin ziemia odnosiłby się bardziej do przestrzeni podziemnej, nad którą powstał obszar zamieszkały przez człowieka i zwierzęta, jako środkowy element kosmosu.

2. Elementy konstytutywne ugaryckiego świata

Kres, o którym traktują wskazane wcześniej wybrane fragmenty, dotyczy ziemi, która w porównaniu z innymi konstytutywnymi elementami świata jest w tekstach ugaryckich najszerzej opisana. Stanowi ona przestrzeń uporządkowaną, a tym samym zróżnicowaną pod wieloma względami. Posiada ona centrum i peryferie, a przynajmniej część ważniejszą i część mniej ważną.

Ugarycki termin *arṣ* (wokalizowany *’arṣu*),[18] używany na określenie ziemi ma wiele znaczeń i zasadniczo dopiero kontekst w konkretnym przypadku określa jego zakres semantyczny.[19] Pierwszym z nich jest „podłoże”, „grunt”, drugim „świat zamieszkały”, „kraj”, „terytorium”. Trzecie znaczenie odnosi się do stabilności tej niższej części wszechświata. Po czwarte zaś *arṣ* może

Religie a wojna i terroryzm, red. Jan Drabina, Studia Religiologica 36, Kraków 2003, s. 11-21.

[17] Por. N. Wyatt, *Myths of Power. A Study of Royal Myth and Ideology in Ugaritic and Biblical Tradition*, Ugaritisch-Biblische Literatur 13, Münster 1996, s. 23.

[18] Zob. A. Tronina, *Podstawy gramatyki języka ugaryckiego dodatkiem wyboru tekstów i słownikiem*, Studia Biblica 13, Kielce 2006, s. 76.

[19] Zob. G. del Olmo Lete – J. Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language*, s. 106-107.

oznaczać również „podziemie", czyli najniżej położoną część wszechświata.[20] Ziemia w wielu tekstach jest przeciwstawiona niebiosom z perspektywy przestrzeni postrzeganej wertykalnie (1.3 II 39; 1.16 III 2; 1.23.62; 1.3 III 24). Z perspektywy horyzontalnej jest skonfrontowana z morzem/oceanem.

W tekstach ugaryckich pojawiają się złożenia frazeologiczne wskazujące na różne aspekty ziemi. Są to następujące zwroty: *kbd arṣ* (1.3.III.16; 1.5.VI.27), *msdt arṣ* (1.4.I.40), *int arṣ* (1.3.IV.36), *bmt ar[ṣ]* (1.4.VII.34).

Pierwsze z wymienionych złożeń pojawia się w *Cyklu Baala*. Przekaz o śmierci Baala (KTU 1.5.VI) przechodzi od boskich posłańców do Ela (KTU 1.5.VI.10-11), a od Ela do bogini Anat (KTU 1.5.VI.25). Ona, chcąc odnaleźć ciało zabitego, przeszukuje:[21]

kl ġr	*lkbd arṣ*	A	B	każdą górę	pośród ziemi
kl gb‘	*lkbd šdm*	C	D	każde wzniesienie	pośród pól

(KTU 1.5.VI.26-28)

Te dwa wiersze stanowią paralelizm. Kompozycja tego paralelizmu pozwala wskazać, że elementy A i C są identyczne, zaś B i D odpowiadają sobie na zasadzie synonimicznej. Zwroty każda góra (*kl ġr*) i każde wzniesienie (*kl gb‘*) oddają ten sam aspekt topograficzny. Tymczasem druga część, tak pierwszego, jak i drugiego wersetu, jest problematyczna. Sam termin *kbd* w tym kontekście może być różnie rozumiany. Czy przyimek *l* odnosi się do czasownika *t-ṣ-d*, poprzedzającego omawiany paralelizm, czy też do zwrotów: „każda góra", „każde wzniesienie"? Znaczenie terminów *arṣ* i *šdm* też jest dyskutowane. Czy mają tutaj sens szeroki czy specyficzny? O terminie ziemia była już mowa powyżej. Termin *šd* ma trzy podstawowe znaczenia. Może oznaczać: (1) „otwarte pole", „uprawny grunt"; (2) „gospodarstwo", „posiadłość ziemska", „pole"; (3) „step", a nawet „góry".[22] Jeśli przyjmiemy, że znaczenie obu terminów powinno tutaj

[20] Zob. tamże, s. 106: "1) 'earth, ground'; 2) 'the world, the inhabited earth, country'; 3) 'the lower world, solid ground'; 4) 'the underworld, the netherworld'…".

[21] Por. N. Wyatt, *Religious Texts from Ugarit. The Words of* Ilimilku *and his Colleagues*, The Biblical Seminar 53, Sheffield 1998, s. 128: "Anat also went out, and searched every mountain in the midst of the earth, every hill in the midst of the steppe"; G. del Olmo Lete – J. Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language*, s. 476: "she scoured every mountain as far as the innards of the earth / of the fields, 1.5 VI 27-28 and par.".

[22] Tamże, s. 807: "*šd* (I) n. m. 1) 'open field, stretch of cultivated land'; 2) 'field, land, plot,

być zbliżone z racji paralelizmu, to należy z obu z nich wydobyć tę część pola semantycznego, która jest im wspólna. Ponadto w paralelizmie synonimicznym powinno ono korespondować z pierwszymi elementami wersetu. Jeśli traktować oddzielnie z perspektywy syntaktycznej pierwszą i drugą część wersetów, to Anat dociera do środka ziemi (centrum, wnętrze?) i do środka stepu. Trzeba wtedy przyjąć podwójną konstrukcję czasownika *t-ṣ-d* z biernikiem i z przyimkiem *l*.[23] Góry i wzgórza są przedstawione jako przynależne do ziemi.

Również w *Cyklu Baala* (KTU 1.4.I.48-49) został zastosowany zwrot *msdt arṣ*, wskazujący na podstawy lub początki ziemi. Jest on użyty w opisie dzieł wykonanych przez boga-rzemieślnika Koszar-wa-Hasisa. Jest wśród nich wymieniony sprzęt w nowym pałacu Baala. Pośród tego sprzętu jest mebel, który można określić jako stół lub ławę oraz wielki puchar. W opisie tych przedmiotów pojawia się motyw zwierząt. W przypadku pucharu nie ma wątpliwości, że jest ozdobiony motywami zwierzęcymi. W przypadku mebla tekst jest bardziej złożony, ale wydaje się, że również w nim chodzi o podobne dekoracje. W wierszach dotyczących pucharu są wzmiankowane „zwierzęta Jemenu (południa?)", tymczasem w przypadku stołu użyte zwroty są bardziej problematyczne. Dyskutowany jest zarówno sam termin *dbbm*,[24] który może oznaczać zwierzęta z zamierzchłych czasów, stwory mityczne, jak też i dookreślające je złożenie *msdt arṣ*. Termin *msdt* pochodzący od czasownika *j-s-d* oznacza założenie, zaranie, początek, powstanie i odnosi się do ziemi.[25]

ṯlḫn il dmla	„Stół wspaniały pokrył[26]
mnm	(figurami) różnych (zwierząt)
dbbm	mitycznymi stworami
d/msdt arṣ	od założenia ziemi".

(KTU 1.4.I.38-40)

estate, farm'; 3) 'steppe, mountain'…".

[23] Tamże, s. 475: "Prep, of direction, * a) allative, to, towards, up to".

[24] Por. tamże, s. 261: "1) Mythical beast: db bm d msdt ars beasts of the foundations of the earth", s. 561: "mn (II) n. m. 'species (of animal)'… a divine table that was filled with (embossed) species (of animals), 1.4 I 39".

[25] Por. tamże, s. 581: "n. f. 'foundation(s)'".

[26] Dosł.: „wypełnił".

Zatem syntagma *msdt arṣ* miałaby znaczenie bardziej czasowe niż stanowiłaby odwołanie do samej struktury ziemi. To drugie jednak nie jest zupełnie wykluczone.

Również w *Cyklu Baala* Anat pospiesza wysłanników, aby szybko udali się do miejsc lub miejsca określanych jako *ugr* oraz *inbb*. Usytuowane one są w pewnej odległości od *int arṣ*,[27] czyli posługując się tłumaczeniem Toboły: „Dwa stajania pod krynicami ziemi" (KTU 1.3.IV.36).[28]

Ziemia posiada zróżnicowany krajobraz/topografię, na który składają się miedzy innymi góry i doliny. Te góry, stanowią dla niej rodzaj pokrywy dla ziemi: „Skuwa [góry] odwieczne / Grzbietem zie[mi] trzęsie" (KTU 1.4.VII.34).[29]

Jedna z gór, zwana Safon, znajdująca się na północ od miasta, jest uważana za siedzibę ugaryckich bóstw. To zaś czyni z niej, w perspektywie ugaryckiej, centralny punkt ziemi. Ona właśnie jest miejscem, gdzie zostaje wybudowany pałac dla Baala, który dotychczas nie posiadał takowego:

„Pośrodku [urwisk Safon]
Buduj [domostwo srebrne i złociste]
[domostwo klejnotów lapiz lazuli]" (KTU 1.1.III.28-29).[30]

Termin *arṣ* oznacza również świat zamieszkały i może być też tłumaczony jako kraj (KTU 1.3.III.14; 1.3.III.28; 1.3.VI.16; 1.4.VII.44). Ten aspekt antropologiczny i społeczny ugaryckiego rzeczownika jest odrębnym zagadnieniem.

3. Krańce przestrzeni w ugaryckiej kosmologii

Poszczególne części składające się na konstrukcję wszechświata nie stanowią oderwanych od siebie i wyizolowanych elementów. Ich specyfika tkwi w odmienności, która sprawia, że granice pomiędzy nimi wymagają doprecyzowania. W tekstach ugaryckich zostaje doprecyzowana, a przynaj-

[27] Por. tamże, s. 169: "Spring".
[28] Zob. tamże, s. 605-606: "mtpdt n. m. 'layer, stratum'… two layers beneath the fountains of the earth, 1.3 IV 35 and par.".
[29] Tłumaczenie za Ł. Toboła, *Cykl Baala z Ugarit*, s. 183; zobacz też N. Wyatt, *Religious Texts from Ugarit*, s. 109.
[30] Tłumaczenie za Ł. Toboła, *Cykl Baala z Ugarit*, s. 95.

mniej wyrażona, koncepcja końca elementu pośredniego świata, czyli ziemi. W trzech wskazanych wcześniej fragmentach w *Cyklu Baala* (KTU 1.4.VIII.4; 1.5.VI.4) oraz w poemacie *Kirta* (KTU 1.16.III.3) zostały użyte zwroty, w których występuje określenie ziemia (*arṣ*), oraz terminy wyrażające idee kresu. Z rzeczownikiem ziemia został użyty zarówno termin *ġsr* (KTU 1.4.VIII.4) jak i *qṣ* (KTU 1.16.III.3; 1.5.VI.4).[31] Dodać do nich należy jeszcze inne złożenie zawierające synonimy do dwu wymienionych rzeczowników. Z terminem *mijt* (*mhjt*) – „obszar wodny"[32] pojawia się inny rzeczownik oznaczający jego kraniec, brzeg – *ksm*. Zwrot *ksm mijt* (*mhjt*) występuje w ścisłym powiązaniu z złożeniem *qṣm arṣ* (KTU 1.16 III 4; 1.5.VI.5). Wymienione złożenia występują w „Instrukcji dla posłańców" (KTU 1.4.VIII) oraz „Relacji posłańców" (KTU 1.5.VI.3-7) z *Cyklu Baala* oraz w „Pochwale deszczu" (KTU 1.16.III.1-16) z poematu *Kirta*.

„Instrukcja dla posłańców" (KTU 1.4.VIII) obejmuje ósmą z kolei kolumnę na czwartej tabliczce *Cyklu Baala*. Z perspektywy narracyjnej stanowi ona kontynuację poprzedniej. Niestety koniec siódmej kolumny jest mocno zniszczony. Ww. 56-60 są słabo i tylko fragmentarycznie zachowane, a siedem przypuszczalnie się nie zachowało w ogóle.[33] Z zachowanego tekstu można wnioskować, że narracja przebiega w sposób następujący. Baal po akcie intronizacji chce zwrócić się do Mota, a czyni to za pośrednictwem swoich posłańców Gapana i Ugara. Mają oni zanieść i wypowiedzieć Motowi przesłanie od Baala. Nim jednak Baal przekazuje im treść swego przesłania, instruuje ich, dokąd mają pójść, jak się zachować i na co zwrócić uwagę. Struktura tekstu „Instrukcji dla posłańców" poprzedzającego treść przesłania Baala do Mota jest następująca:

(1) wskazania geograficzno-topograficzne (VIII.1-13);

(2) ostrzeżenia (VIII.14-24);

(3) wskazania o postawie wobec Mota (VIII. 25-32).

---

[31] Zob. G. del Olmo Lete – J. Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language*, s. 327.

[32] Zob. tamże, s. 519.

[33] Zob. M.S. Smith, *The Baal Cycle*, w: *Ugaritic Narrative Poetry*, ed. S.B. Parker, Atlanta 1997, s. 138 oraz N. Wyatt, *Religious Texts from Ugarit*, s. 112.

Fraza zawierająca termin *ǵṣr* znajduje się na samym początku kolumny. Wskazania geograficzne-topograficzne rozpoczynają się właśnie od zdania zawierającego zwrot *ǵsr arṣ*. Te wskazówki o charakterze geograficznym i topograficznym dzielą się na dwie części (w. 1-10; w. 10-13). Rozpoczynają się one od tego samego sformułowania: *idk al ttn pnm* – „zatem niech zwrócą oblicza" (KTU 1.4.VIII.1 oraz VIII.10-11).

Pierwsza cześć wskazówek dotyczy regionu geograficznego (wersety 1-10), gdzie mają się skierować, aby następnie dotrzeć do miejsca przebywania Mota. Ten region geograficzny jest wyrażony za pośrednictwem wskazania konkretnych elementów krajobrazu.

idk al ttn pnm	„Zatem skierujcie się
ʻm ǵr trǵzz	aż do góry Targhuziza
ʻm ǵr ṯrmg	aż do góry Szarrummagi
ʻm tlm ǵṣr arṣ	aż do dwóch wzniesień, kresu ziemi.
Ša	Podnieście
ǵr ʻl ydm	górę na rękach,
ḫlb lẓr rḥtm	wzniesienie na szczytach dłoń".

(KTU 1.4.VIII. 1-6)

W powyższym fragmencie z instrukcji dominują terminy związane z górami i wzniesieniami. Termin *ǵr* („góra") powtarza się trzykrotnie (w. 2.3.5). Ponadto dwa inne terminy topograficzne wskazujące na wzniesienia pojawiają się w tym opisie. Są to *ḫlb*, czyli „masyw" albo „dział",[34] oraz *tl* w formie liczby podwójnej. Wzniesienia są zasadniczym elementem opisu regionu, do którego posłańcy mają dotrzeć. Dennis Pardee poddał krytyce tendencję do poszukiwania w konkretnym geograficznym miejscu dwóch takich wzniesień. Wychodząc od terminu *tl*, zbudował on hipotezę, że chodzi w tym przypadku nie tyle o góry, lecz o dwa wzniesienia z ruinami. Miałyby one oznaczać wejście do świata zmarłych. Targhuziza i Szarrummagi nie byłyby to zatem jakieś góry czy wzgórza zaczerpnięte z bliskow-

[34] Zob. G. del Olmo Lete – J. Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language*, s. 390: "massif, promontory".

schodniego krajobrazu, lecz dwie góry przynależne do geografii mitycznej.[35] W tym „górskim" kontekście pojawia się, w związku frazeologicznym z terminem *arṣ* („ziemia"), rzeczownik *ǵṣr*. Oznacza on „krawędź", „granicę", „kraniec" i „skraj".[36] Zwrot *ǵṣr arṣ* jest umieszczony obok terminów związanych z górami czy wzniesieniami niezależnie od tego, czy chodzi tutaj o linie dzielącą dwa zasadnicze elementy świata.[37]

W dalszej części *Cyklu Baala*, na następnej, piątej z kolei tabliczce, znów pojawiają się posłańcy, którzy przynoszą Elowi, najwyższemu bóstwu Ugaritu, wiadomość o śmierci Baala (KTU 1.5.VI.3-10). Zdanie zawierające złożenie „kraniec ziemi" pojawia się na samym początku wiadomości, która posiada następującą strukturę:

(1) formuła wprowadzająca (VI.3);

(2) określenie kontekstu geograficznego (VI.3-5);

(3) określenie kontekstu sytuacyjnego (VI.5-7);

(4) wieść o 'upadku' Baala (VI.8-10).

Przekazując wieść o śmierci Baala, posłannicy wpierw wskazują na kontekst geograficzny, którym jest kraniec ziemi i brzeg wód. Nie wspominają oni jednak o górach, które dominowały w poprzednim opisie (KTU 1.4.VIII.1-4). Tutaj elementem dominującym opisu topografii (KTU 1.5.VI.3-5), poprzedzającej nawiązanie do obrazu świata zmarłych (KTU 1.5.VI.5-7), jest kraniec, skraj zarówno w odniesieniu do ziemi, jak i do wód. Kompozycje, przedstawiające zarówno kontekst geograficzny, jak i kontekst sytuacyjny są podobne:

---

[35] Por. D. Pardee, *The Ba'lu Myth*, w: *The Context of Scripture*, v. I, ed. W.W. Halo, Leiden – New York – Köln 1997, s. 241-274.

[36] Zob. G. del Olmo Lete – J. Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language*, s. 327.

[37] Por. N. Wyatt, *Religious Texts from Ugarit*, s. 112 proponuje inne tłumaczenie: "towards the twin (peaks) of the Ruler of the underworld". Wyatt nie wyjaśnia dlaczego tak tłumaczy, ale można wnioskować, że czyta *ǵzr*, a nie *ǵṣr*. Z perspektywy fonetycznej zamiast dziąsłowej emfatycznej *ṣ* jest dziąsłowa dźwięczna *z*, zaś znak zapisu złożonego z dwu prostych wertykalnych klinów jest na tabliczce znak złożony wertykalnie z dwu klinów.

sbn/[j]	*lq[ṣm arṣ]*	„Dotarliśmy	po krańce ziemi,
	ʻd/ksm mhjt		do brzegu oceanu.[38]
mǵnj	*lnʻmj arṣ dbr*	Sięgnęliśmy	ku uroczyskom ziemi zarazy
ljsmt šd šḫmmt		aż po zasłonę topieli".[39]	

(KTU 1.5.VI.3-7)

W pierwszym dwuwierszu (ww. 3-5) dominuje idea krańca zarówno ziemi, jak i wód, która może mieć związek z realiami geograficznymi urwanego brzegu. Tymczasem drugi opis (ww. 5-7) jest bardziej naznaczony przeżyciami estetycznymi – *nʻmj* („przyjemny") i *jsmt* („piękny"), niezależnie od tego, co te przymiotniki tutaj oznaczają. Ziemia (*arṣ*) i pole (*šd*) są również dookreślone terminami *dbr* i *šḫmmt*, odpowiednio znaczącymi zarazę i topiel. Te dookreślenia niosą z sobą bagaż znaczeniowy zaczerpnięty z kontekstu bardziej symbolicznego niż z realiów geograficznych. Docierający na krańce ziemi i nad zasłonę topieli są boskimi posłańcami.

Literacki motyw krańca ziemi, chociaż ugarycki termin *arṣ* może być interpretowany jako podziemie czy świat podziemny, znajduje się też w poemacie *Kirta* (KTU 1.16.III.2-4). Tam zwrot *qṣm arṣ*, nawiązujący do idei krańca, jest wkomponowany w tekst, który można zatytułować „Pochwała deszczu" (KTU 1.16.III.1-17). Nie jest on w pełni zachowany, co utrudnia zrozumienie sposobu przywołania i użycia motywu. W *synopsis* narracji poszczególnych kolumn poematu Nicolas Wyatt opisuje wzmiankowaną, a trzecią z kolei kolumnę, z trzeciej tabliczki (KTU 1.16.III) poematu jako zawierającą rytuały, których są sprawowane celem przeciwstawienia się suszy i głodowi.[40] Tymczasem Antoni Tronina w swoich opisach przy własnym tłumaczeniu stwierdza, że narracja „powraca do opisu skutków rytu płodności, który spełniała Oktawia, a dokończył kapłan lub Ilchu. Opis ofiary dziewczyny, niestety, nie

[38] Por. nieco odmienne tłumaczenie podaje Ł. Toboła, *Cykl Baala z Ugarit*, s. 203. Natomiast M.S. Smith (*The Baal Cycle*, s. 149) tłumaczy: "limits of the waters".

[39] Tłumaczenie za Ł. Toboła, *Cykl Baala z Ugarit*, s. 302. Por. także M. Wyatt (*Religious Texts from Ugarit*, s. 126), który proponuje następujące tłumaczenie: "We travelled to [the ends of the earth], / to the edge of the abyss; / we came to 'Paradise' the land of pasture, / to 'Delight', the steppe by the shore of death".

[40] N. Wyatt, *Religious Texts from Ugarit*, s. 179.

zachował się".[41] Brakuje bowiem ostatnich około siedmiu linii z kolumny drugiej i około trzydziestu z początku trzeciej. Struktura zachowanego tekstu wygląda jak następuje:

(1) wskazówka geograficzna (III.2-4);

(2) wskazówka meteorologiczna (III.4-6);

(3) walory deszczu (III.7-11);

(4) błaganie oraczy (III.12-16).

Motyw krańca ziemi otwiera wezwanie do sprawdzenia czy domniemany rytuał przyniósł efekt, czyli czy ziemię nawiedzi deszcz. Jest on zatem wpisany w wezwanie do dotarcia w miejsce skąd można skonstatować nadejście lub raczej nadchodzenie ulewy. Podobna idea wpatrywania się w morze celem stwierdzenia czy nadchodzi deszcz znajduje się w Pierwszej Księdze Królewskiej (1Krl 18,43-45). Eliasz wysyła swego sługę, aby poszedł i patrzył „w stronę morza" (w. 43). To właśnie znad morza miał się unieść obłok, który stał się potem chmurą burzową (w. 45). Ponadto motyw krańca ziemi jest wpisany w analizowanym tekście w złożony paralelizm, w którym formy czasownikowe nie są jednoznaczne.

ʻn	„Patrz,
tr arṣ wšmm	przemierz ziemię i niebo,
sb lqṣm arṣ	dotrzyj na krańce ziemi,
lksm mijt.	do kresu otchłani".

(KTU 1.16.III.2-4).[42]

Nie wiemy ani kto mówi, ani do kogo się zwraca. Zarówno Nicolas Wyatt, jak i Antoni Tronina, rekonstruują tekst poprzedzający powyższą konstrukcję w podobny sposób: „And he said" (N. Wyatt),[43] „a on powiedział" (A. Tronina).[44] W przypisie do tłumaczenia Wyatt stwierdza, że tożsamość wypowiada-

[41] A. Tronina, *Eposy ugaryckie o Kerecie i Aqhacie*, s. 589.

[42] Tłumaczenie zasadniczo opiera się na A. Tronina, *Eposy ugaryckie o Kerecie i Aqhacie*, s. 589: „Zbadaj ziemię i niebo, dotrzyj na krańce ziemi, do kresu otchłani". Tymczasem N. Wyatt (*Religious Texts from Ugarit*, s. 231) tłumaczy: "Explore earth and heaven; travel to the ends of the earth, to the edge of the abyss".

[43] N. Wyatt, *Religious Texts from Ugarit*, s. 179.

[44] A. Tronina, *Eposy ugaryckie o Kerecie i Aqhacie*, s. 589.

jącego te słowa jest jedynie hipotetyczna – równie dobrze może to być jakieś bóstwo, kapłan, Ilhu, a nawet Gupan i Ugar, czyli boscy heroldowie.[45]

Forma otwierająca omawiany fragment to tryb rozkazujący czasownika *ʻ-n*, który można tłumaczyć jako „patrzeć", „oglądać", „obserwować".[46] Ten pierwszy element w powyższej frazie ugaryckiej *ʻ-n* ma charakter wprowadzający. Dopiero od występującego po nim czasownika *t-r*[47] rozpoczyna się właściwy tekst. Oznacza on „przemierzyć", „przejść", „podróżować". Klinowy zapis nie jest jednoznaczny i może wskazywać zarówno na formę rozkazującą, jak i na bezokolicznik. Niezależnie od tego, w tym kontekście wyraźnie widać dynamikę związaną z pokonywaniem określonych przestrzeni. Potwierdza to następny czasownik */s/ś-b-b*, który oznacza „przemierzyć", „przejść", „okrążyć".[48] Występuje on tutaj w formie trybu rozkazującego (*sb*) i jest paralelny do formy *tr*. Ten sam czasownik występuje w „Relacji z podróży" (KTU 1.5.VI.3-4), gdzie czasownik *m-ġ-j* jest paralelny do niego.

Kluczowe dla naszych poszukiwań jest występowanie w omawianym fragmencie terminów związanych z krańcem, który jest opisany przez dwa rzeczowniki: *qṣ* i *ksm*. Odnosząca się odpowiednio do ziemi – *qṣm arṣ*, a do oceanu – *ksm mijt*. Tworzą one swoisty paralelizm, ponieważ odwołują się do dwóch przeciwstawnych sobie obszarów: ziemi i oceanu. Termin *qṣm* jest użyty z enklitycznym, emfatycznym *m*[49] i oznacza zarówno „koniec", jak też „granicę", „kraniec", a na-

[45] Jest to zawarte w przypisie nr 248: "In view of the large number of lines missing before and after the text in col. iii, we can only conjecture the identity of the subject. It may be a god, a priest acting on Kerel's behalf, Ilhu, or, following Gibson (1978: 98 n. I), Gupan and Ugar, the messengers of the similar passage KTU 1.5 VI 3-9. There is certainly a thematic link with the Baal text, since Ilimilku appears to wish to evoke the death of Baal as comparable to that of Keret. It seems likely that the speaker is instructing Gupan and Ugar to make a search. This is at least unconsciously an ideological feature".

[46] Zob. G. del Olmo Lete – J. Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language*, s. 167-168: "… 'to see, look (at), watch, spy'…"; por. także KTU 1.4.VII.53 oraz KTU 1.8.II.6.

[47] Zob G. del Olmo Lete – J. Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language*, s. 877-878: "… 'to scour, travel through'…travelling through the earth and the heavens, 1.16. III 2".

[48] Zob. tamże, s. 752. Autor wskazuje tam na trzy zasadnicze znaczenia czasownika i łączy je z odpowiednimi koniugacjami: "G 1) 'to turn round, go round and round, go through'; 2) 'to turn towards, to turn'; 3) 'to turn into'(?); N 'to be changed into'; Š 'to cause to rotate, spin/turn'".

[49] Zob. Z. Zevit, *The question of case endings on Ugaritic nouns in status constructus*, JSS 27 (1983) 2, s. 225-232; C.H. Gordon, *Ugaritic Textbook*, s. 56.

wet „rąbek", „skraj".[50] Nawiązuje tym samym formalnie i fonetycznie do paralelnej formy *ksm*. Ten ugarycki rzeczownik jest bliski znaczeniowo poprzedniemu. Tłumaczy się go jako „krawędź", „granicę",[51] nawiązując do rzadkiego czasownika akadyjskiego. Jest on powiązany w syntagmie z terminem *mijt* (*mhjt*), którego znaczenie jest dyskutowane. Sugeruje się, że oznacza on obszar wodny,[52] czyli w tym kontekście ocean albo też nawodniony żyzny teren, a nawet łąkę.[53]

Nie ma w tym opisie nawiązania do elementów krajobrazu, lecz ma on charakter bardziej ogólny, a nawet wręcz abstrakcyjny. Chociaż można dopatrzeć się też w tym opisie realiów odległego horyzontu, gdzie niebo wydaje się łączyć z ziemią, a ziemia być ograniczona oceanem. Podmiotem docierającym do tego miejsca jest wysłannik lub wysłannicy. Są wysłani, aby przemierzyć ziemię i niebo oraz dotrzeć do krańców ziemi i brzegu/kresu wód. Ponownie ze zwrotami wyrażającymi kres związana jest idea podróży, długiego wędrowania i przemierzania rozległych przestrzeni.

W przytoczonym fragmencie pojawiają się trzy elementy świata: *arṣ* – „ziemia" (2x), *šmm* – „niebiosa" i *mijt* – „ocean". Z tego krótkiego zestawienia wyłania się cała konstrukcja świata zarówno wymiarze wertykalnym (ziemia – niebo), jak i horyzontalnym (ziemia – woda). Niebo i ziemia nie są sobie przeciwstawione, lecz tworzą parę słów określających pewną całość. Tymczasem z perspektywy horyzontalnej wskazuje się nie na całość, ale na granice przestrzeni suchej i akwenu wodnego. Uwaga jest zwrócona na krańce ziemi i kres wód. Nie obejmuje całych przestrzeni, nie nawiązuje do całości, ale do granicy, a więc do krańca, przy czym kraniec jednej przestrzeni oznacza początek innej. Początek, albo raczej centrum tych przestrzeni znajduje się zupełnie gdzie indziej.

Istnieje jeszcze jeden termin ugarycki *aps* wskazujący na „kres", „koniec", „krawędź".[54] Pojawia się on raz tylko w ugaryckim korpusie literackim ozna-

---

[50] Zob. G. del Olmo Lete – J. Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language*, s. 715: "end, hem, border".

[51] Zob. tamże, s. 462. Może on mieć związek z akadyjskim czasownikiem *kasāmu*, który oznacza „ciąć drzewo/drewno/trawę".

[52] Zob. tamże, s. 519.

[53] Zob. tamże, s. 537.

[54] Zob. tamże, s. 91: „extremity, edge, end", dla którego terminem paralelnym w analizowanych wersach będzie termin *hdm* czyli podnóżek.

czający krawędź tronu. Nicolas Wyatt zwraca uwagę na etymologię tego słowa, związaną z ideą początku świata, oraz na jego rozwój semantyczny, który doprowadził do politycznego używania go w kontekście politycznym.[55] Za taki kontekst uważa on tekst o zajęciu tronu Baala przez Asztara. Nie odnajduje w nim on formy satyry,[56] lecz nawiązuje do motywu zawartego w 1Sm 17,39. Jest tam przedstawione jak Dawid w niezdarny sposób przyobleka za dużą dla niego zbroję Saula. W tekście z *Poematu o Baalu* Asztar zasiada na tronie na znak przejęcia władzy. Jest tam wyrażona niezdarność, ale jeszcze bardziej nieodpowiedniość Asztara do sprawowania władzy z tronu Baala.

„Zatem znakomity Asztar
Wstąpił na wysokości Safon,
Zasiadł na tronie Baala,
Stopy jego nie dosięgały podnóżka,
Jego głowa nie dosięgała jego krańca (*apsh*)" (KTU 1.6.I.56-61).

Ostatni termin użyty w przytoczonym powyżej tekście to właśnie *aps*. Władczy tron Baala ma dwa krańce. Jeden to podnóżek u dołu, a drugi to zakończenie górne tronu. Wyatt sugeruje, że można się spodziewać w przypadku tego terminu, pochodzącego od akkadyjskiego *apsû*, kontekstu oceanicznego. Dopatruje się jednak w tym boskim tronie *axis mundi*, który wertykalnie obejmuje cały wszechświat.[57] Na potwierdzenie tej idei Wyatt przywołuje werset z Księgi Izajasza (66,1), gdzie ta idea jest bardziej wyraźna: niebiosa są tronem JHWH, ziemia natomiast podnóżkiem dla Jego stóp. Asztar nie sięga zatem w tej perspektywie kresu *axis mundi*. Nie jest to więc, idąc za myślą Wyatta, nawiązanie do zwykłego tronu, ale przywołanie tronu boskiego związanego z *axis mundi*. Pisarze ugaryccy nie użyli jednak terminu *aps* na określenie ani kresu ziemi, ani kresu oceanu.

[55] Por. N. Wyatt, *Space and time in the religious life of the Near East*, The Biblical Seminar 8, Sheffield 2001, s. 113.
[56] Por. N. Wyatt, *Religious Texts from Ugarit*, s. 132, przypis 74.
[57] Por. N. Wyatt, *Space and time*, s. 114, przypis 1: „reaching vertically thought the whole universe".

Podsumowanie

Idea krańca ziemi jest wpisana w ugarycką kosmologię. Geograficznie znajduje się on gdzieś daleko, dokąd docierają boscy posłańcy. Stanowi on miejsce, gdzie stykają się z sobą rożne elementy składające się na kompozycję ugaryckiego kosmosu: niebo, ziemia i wody, czyli ocean. Do tego odchodzi jeszcze jeden znaczący element, czyli podziemie. Na krańcach ziemi znajduje się wejście do podziemi, do królestwa śmierci. Topograficzny kontekst krańców stanowią także górskie grzbiety. Można zastanawiać się, czy wspomniane wyżej elementy są równorzędne, czy też jest pośród nich jeden dominujący. Byłaby nim topiel, czyli wody oceanu kosmicznego. Kraniec ziemi stanowiłby zatem gwarancję porządku i barierę dla chaotycznych wód. Miałby się on znajdować na zachodzie tam, gdzie słońce wchodzi przed wieczorem do świata zmarłych. Nie wynika z tego, że nie istnieją krańce w innych miejscach, ale nie ma dotąd w literaturze ugaryckiej świadectw do nich nawiązujących. Kraniec ziemi jest przeciwstawny idei *omfalos*. Ten znajdował się prawdopodobnie na górze Safon, a więc miejscu zamieszkiwania bóstw ugaryckich. Tymczasem kraniec ziemi musiał znajdować się daleko poza terytorium ugaryckim.

Biorąc pod uwagę polityczne podporządkowania Ugaritu, czyli brak suwerena, albo inaczej – niezależnego władcy, należy w pewien sposób inaczej popatrzeć zarówno na centralny punkt świata, jak i na kraniec ziemi w ugaryckiej kosmologii. Nie można bowiem odseparować dynamiki religijnej od dynamiki politycznej. Bóstwa ugaryckie poruszają się po całej ziemi. Świat ludzki jest ograniczony, a świat boski Ugaritu – nieograniczony. Jego ziemski władca panuje w ograniczonym stopniu na bardzo niewielkim terenie. Tymczasem bóstwa mają do dyspozycji teren o wiele szerszy, bo obejmujący całą ziemię.

Ugarit było miastem, z którego sprawowano władzę nad niewielkim terytorium. Władza ta ponadto nie była w pełni niezależna. Panujący w Ugarit był podporządkowany, w zależności od okresu, jednej z potęg starożytnego Bliskiego Wschodu.[58] Samo miasto nie było małe,[59] ale podległe mu terytorium

[58] Por. M. Liverani, *Antico Oriente. Storia, società, economia*, Bari 1988, s. 552-566.
[59] Ugarit liczyło pod koniec epoki brązu szacunkowo około 30 tysięcy mieszkańców na obsza-

nawet na poziomie lokalnym było bardzo ograniczone. Tymczasem świat, w którym poruszali się i działali bogowie Ugaritu obejmował obszary, które swym zasięgiem nie tylko wykraczały za skromne państewko ugaryckie, ale również poza obszerne połacie imperiów.

Wybrane idee pomimo różnych zmian trwają przez stulecia. Nie powinno też dziwić, że idea krańca ziemi pojawia się Dziejach Apostolskich (1,8), stanowiąc punkt dotarcia świadków zmartwychwstania. Podobnie, jak w przypadku tekstów z Ugarit, zwykle umieszcza się te krańce ziemi tam, gdzie zachodzi słońce.

~

THE IDEA OF EARTH'S EDGE IN THE LIGHT OF THE UGARITIC COSMOLOGY (**summary**)

The idea of earth's edge is found in three Ugaritic poems (KTU 1.4.viii.1-6; 1.5.vi.3-7; 1.16.iii.1-6). It is compressible in the context of local cosmology and forms an element of the organized space. This idea is opposed to the center of the earth (Gr. *omphalos*), and had formed the important point of contact with other parts of the cosmos. The Ugaritic world is composed of water, heaven, earth and underworld. The borders, in this case the earth's edges, are guarantors of durability and order. They are far away from the center and achievable only by the divine messengers.

Słowa kluczowe: kosmologia ugarycka, krańce ziemi, ocean, *omfalos*, posłańcy.

Keywords: Ugaritic cosmology, earth's edge, *omphalos*, messengers, ocean.

Bibliografia:

• TRONINA A., *Kananejski „cykl Baala" według tradycji z Ugarit*, CzST 15-16 (1987-1988) s. 31-54.

rze zbliżonym do średniej wielkości polskiego powiatu. Por.. M. VAN DE MIEROOP, *Historia starożytnego Bliskiego Wschodu*, tłum. M. Komorowska, Kraków 2008, s. 173, stwierdza: „wiejska populacja licząca 20 000–25 000 zamieszkiwała około 150 wsi musiała utrzymać 6000–8000 mieszkańców miast".

- Smith M.S., *The Baal Cycle*, w: *Ugaritic Narrative Poetry*, ed. S.B. Parker, Atlanta 1997.
- Wyatt N., *Religious Texts from Ugarit. The Words of* Ilimilku *and his Colleagues*, The Biblical Seminar 53, Sheffield 1998.
- Wyatt N., *The Religion of Ugarit*, w: *Handbook for Ugaritic Studies*, ed. W.G.E. Watson, N. Wyatt, Handbuch der Orientalistik 1 / Der Nahe und Mittlere Osten 39, Leiden 1999, s. 525-585.
- del Olmo Lete G. – Sanmartín J., *A Dictionary of the Ugaritic Language in the alphabetic Tradition*, trans. W.G.E. Watson, Leiden – Boston 2003.
- Vidal J., *The Sacred Landscape of the Kingdom of Ugarit*, JANER 4 (2004) s. 143-153.
- Toboła Ł., *Cykl Baala z Ugarit*, Kraków-Mogilany 2008.
- Tronina A., *Eposy ugaryckie o Kerecie i Aqhacie*, ScrL 1 (2009) s. 571-594.
- Mrozek A., *Kultura religijna Ugaritu*, w: *Religie w świecie śródziemnomorskim*, red. K. Kochańczyk-Bonińska – L. Misiarczyk, Warszawa 2014, s. 13-28.